

על הונאה והגינות

"וְכִי תִמְכְּרוּ מִמֶּכֶר לַעֲמִיתְךָ אוֹ קָנָה מִיַּד עַמִּיתְךָ אֶל תֹּנוּ אִישׁ אֶת אָחִיו" (ויקרא כה, יד), קוראים לנו בפרשתנו. מכאן איסור 'אונאת ממון'. פעמים רבות מדי מכה אותנו ההונאה, במידה ובמשקל, במחיר, בשם מטעה היוצר אשליות, בטיב מפוקפק המוסווה על ידי פרסומת מפתה ואגרסיבית, באותיות הקטנות של החוזה, ועוד היד נטויה. המאבק בהונאה והדבקות בהגינות חייב להיות נר לרגלינו בכל תחומי החיים. ואכן, לימדו אותנו חז"ל, שמושג ההונאה רחב הרבה יותר. הוא כולל גם "אונאת דברים", דברים מעליבים ופוגעים. ועל כך אמר רבי יוחנן בשם ר' שמעון בר יוחאי: "גדול אונאת דברים מאונאת ממון". פגיעה בנפש האדם, עלולה להיות חמורה יותר מפגיעה בכיסו או בגופו.

על מחלות הנפש

אכן, ההונאה מאיימת עלינו בכל התחומים, אפילו באקדמיה ובאומנות. בהקשר זה רוצה אני להביא את דברי הרמב"ם, במבוא לספרו הרפואי: 'פרקי משה'. ספר שנכתב על בסיס כתבי גלנוס. גלנוס היה מגדולי הרופאים בעולם העתיק (שני רק להיפוקרטס), בן דורו של רבי יהודה הנשיא, מסדר המשנה. השפעתו של גלנוס הייתה מכרעת, ולמרות זאת העיז הרמב"ם לחלוק עליו בפרטים רפואיים מסוימים. הייתה זאת העזה יוצאת דופן בימי הביניים. אלא שגלנוס ניסה את כוחו גם בפילוסופיה. באחד מכתביו מתקיף גלנוס את תורת משה, בסוגיית בריאת העולם, ומתוך כך, גם בסוגיית מסוימת שעל קו התפר בין רפואה לפילוסופיה. הרמב"ם מבקר את גלנוס על כך, בדברים החשובים גם לנו כיום, דברים שנביא בתרגום העברי העתיק, של ימי הביניים.

הרמב"ם טוען בצורה נועזת, שדבריו של הרופא, הן תוצאה של מחלה, מחלת נפש בה חלה. כבפירושו ל'פרקי אבות', קובע הרמב"ם "שיש לנפש בריאות וחולי, כמו שיש לגוף בריאות וחולי". אלא שמחלות אלו אינן שייכות לתחום הפסיכיאטרי, אלא לתחומי הפילוסופיה והמוסר. מחלות הנפש הן סברות, עמדות או דפוסי התנהגות פתולוגיים, מוטעים או מזיקים, שהשתלטו על האדם. הרמב"ם דן במחלות אלו "כאילו" מנקודת מבט אפיידמולוגית. בין מחלות הנפש, בולטת אחת, שניתן לכנותה פְּנִדְמִיָּה, כלומר מתפשטת מעבר לארצות ולגבולות: "ומכלל החולאים הנפשיים חולי כולל", אוניברסלי, "שאחשוב שלא ימלט ממנו כי אם אחד בזמנים רחוקים". רק בודדים לעתים נדירות, חסינים נגד חולי זה. אמנם יש דרגות חומרה בחולי זה, מוסיף הרמב"ם. אולם אלו הן דרגות ש"בתוספות וחסרון", בעוצמת המחלה, ולא בקיומה האוניברסלי. המחלה מתבטאת, לפי הרמב"ם, בתופעה מדהימה: "ומפני החולי הכולל הזה תמצא אנשים בעלי חריפות ותבונה שכבר ידעו אחת מהחכמות... ובחכמות האחרות לא ידע בהן כלל או יהיה

חסר בהן, וישים דיבורו באותן החכמות כדברו באותה החכמה שהוא בקי בה". פרופסורים חשובים במקצועם, חושבים שמומחיותם נותנת להם סמכות לדבר גם בתחומים אחרים.

אולם בכך לא די! "מומחיטיביטיס" זאת יכולה לגרום סיבוכים חמורים. סיבוך אפשרי אחד מתבטא בפיתוי המומחים להביט על כל הבעיות מנקודת המבט המוגבלת של מקצועם ולשלול כל שמעבר לו: "וכבר הגיע מקביעות החולי הזה בקצת אנשים... שיטענו ויבארו שאותן החכמות אשר לא יכשרו אצלם [שאינן ממומחיותם] הן בלתי מועילות, ואין צורך בהם, ושאינן שום חכמה שראוי שיכלה האדם זמנו בה, אלא החכמה אשר ישרה בעיניו לא זולתה..." והרמב"ם מוסיף "הנה זה החולי יש לו רוחב גדול". לזלזול בחכמות, במדעים ובמתודות של האחרים יש ביטויים רבים, ולפעמים אין אנו מודעים להם ולסכנותיהם. חובה עליך, אומר לנו הרמב"ם "שתעיין ותבין דיבור זה האיש, בעין המשפט והצדק". עליך להיות ביקורתי בשמעך את דברי הפרופסורים, הסופרים והאומנים רמי המעלה. עליך להיות ביקורתי עד ש"יתבאר לך שער חוליו זה" דהיינו לאן החולי נוטה: "היותו קרוב מן הבריאות, או קרוב מן המות". לפעמים המחלה הנפשית הזאת חשוכה מרפא!

המחלה נהפכת למסוכנת ביותר כאשר "המזל" מתערב, כאשר המומחה מצליח כלכלית או ציבורית, באמנות, בספורט, בתיאטרון, בספרות וכדו'. המצליחנים נתפסים אוטומטית כבעלי סמכות גם בתחומים אחרים. וכך כותב הרמב"ם: "כל שכן", יהיה חולי זה מסוכן, "כשיהיה האיש אשר נזדמן לו מזל... ונראה באותו האדם מעלה ושררה". ה"סְלָבְרִיטִי", הוא אוטוריטה, סמכות המצויה מעבר לכל ביקורת. על טענותיו אין להתווכח "שלא יקשה אדם [עליו] במאמרו, ולא יטען ולא יערער עליו". או אז "יחזק קביעות אותו החולי" ויאבד כל בקרה. התהליך מתגבר ו"הולך עם הזמן", האוטוריטה בטוחה בעצמה יותר ויותר, "אומר מה שירצה... כפי דמיונו או כפי עיונו, וישיב מה שיעלה בלבבו לשאלות שירבו עליו..."

הרמב"ם התריע על סכנת המחלה הזאת. לנו ברור היום, שההתפתחות הטכנולוגיה המודרנית החריפה אותה. כלי התחבורה המודרניים תורמים להפצת חולאי הגוף. אמצעי התקשורת תורמים להפצת מחלות הנפש. אכן, לא נוכל להדביר את המחלה, ולמרות זאת עלינו למחות ולהתריע על כך, כדי לא ליפול לרשתה של סמכויות אשלייתיות ופיקטיביות. במרחק של 800 שנה, לימד אותנו הרמב"ם שגם בעולם האקדמי ובתחומי המדע יש מאבק בין הגינות והונאה. זאת ההגינות המחייבת אותנו להיזהר מההיפנוזה של דמויות כריזמטיות ומצליחות.

על מוגזמי-הטיפוח

עלינו לשמור מכל משמר על החופש האקדמי, אולם חופש איננו הפקרות. החופש בא לדעתי לבסס שלושה עקרונות של הגינות אקדמית. [א] החופש האקדמי בא ליצור מצב סטירילי כביכול, כדי למנוע שאינטרסים שמחוץ למדע ולדעת ישפיעו על מה שמתרחש בתוך כותלי המוסדות האקדמיים. [ב] הוא בא להבטיח שבחברה השסועה בדילמות איומות, גם 'בוגדים' וגם 'פשיסטים' יוכלו להמשיך ללמד. וזאת בתנאי אחד ויחיד, שישמרו על העיקרון הראשון של הגינות, ולא ילמדו את דעותיהם הפוליטיות. [ג] העיקרון השלישי הוא פנימי. הוא בא לאפשר, פיתוחן של גישות אלטרנטיביות, החייבות למנוע הסתייגות עורקים במדע. אומרים שהאוניברסיטאות חייבות לרדת ממגדל השן. האמנם? עלינו דווקא להיסגר במגדל השן, ולשבת יחד, השומרים במחסומים והמפגינים נגד; לשבת, כן! "אחים" גם יחד, לשבת ולדון על שאלות משותפות בכל תחומי הידע והחכמה. אל דאגה. כשנצא מהמגדל, ממילא, דרכנו יתפלגו.

זאת באקדמיה. קל וחומר לגבי האומנות. הפרסים ואותות הכבוד חייבים להינתן ליוצרים לפי הישגיהם בתחומם הצר. הפסילה הפוליטית פסולה לחלוטין, ויהי מה. ועלינו לבקש סליחה ומחילה משמואל שניצר וישעיהו לייבוביץ' על העוולה שנעשתה להם כשנלקח מהם פרס ישראל. על הפוליטיקה להישאר בחוץ. אך נאום תודה שהופך השמצה או מחטף ווגנריאני בקונצרט, הם הונאה, חטא נגד ההגינות האנושית.

האמנם כולם שווים, אך יש שווים יותר? האמנם דעותיהם של פיזיקאי, רופא, סופר או במאי, חשובות יותר מדעות ההמון? האמנם עלינו לשמוע את דעתם כי דמם אדום יותר, או אולי דעותיהם אדומות יותר? החינוך הארוך פיתח את כישוריהם האינטלקטואליים, אך על חינוך זה אורבות סכנות. כולנו מכירים את בעיות טעוני-טיפוח. אולם, יש גם בעיות למוגזמי-טיפוח. האינטלקטואל למד לצאת מעצמו ולהגיע למקומו, לנקודת המבט של האחר. אלא שפעמים רבות מדי הוא לא הצליח לחזור, לחזור לעצמו. מוגזמי-הטיפוח שוכחים פעמים רבות מדי שני עקרונות של השכל הישר הפרימיטיבי: ה'שם' של ה'שם' הוא כאן, והאחר של האחר – הוא אני.